

ALICJA SZUMAN

POSTAWY I ZACHOWANIA PROKREACYJNE MATEK PRACUJĄCYCH W OKRESIE ROZWOJU RODZINY¹

I. UWAGI WSTĘPNE

Aktywizacja zawodowa matek będąca dziś nieodłącznym elementem życia współczesnej kobiety jest czynnikiem, który wywołał istotne zmiany w realizacji podstawowych funkcji przez rodziny, mających tak wielkie znaczenie dla jednostki, rodziny i społeczeństwa.

Wiadomo, że rodzina jako podstawowa komórka społeczna pełni specyficzne funkcje. Przez pojęcie funkcji rodziny rozumiemy cele, do których zmierza działalność rodzinna oraz zadania, które pełni rodzina zaspokajając potrzeby swych członków i całego społeczeństwa². Do najistotniejszych zadań należy prokreacja zabezpieczająca ciągłość biologiczną społeczeństwa poprzez realizację podstawowego celu rodziny, którym jest wydawanie na świat potomstwa. Doniosły wpływ na realizację tej funkcji wywiera zaangażowanie matek w pracę zarobkową. Stąd też problematyka aktywizacji zawodowej kobiet i dzietności budzi duże zainteresowanie badaczy dyscyplin społecznych w ogóle, a demograficznych w szczególności.

Sprawa oddziaływania aktywności zawodowej kobiet na rozrodność znalazła swój wyraz w teorii przejścia demograficznego, której twórcami są A. Landry, W. S. Thompson i F. W. Notestein. Wskazywali oni, iż proces przechodzenia od płodności naturalnej do kierowanej jest sprzężony z przeobrażeniami społeczno-ekonomicznymi, cywilizacyjnymi i kulturowymi. Zdaniem Notesteina procesy urbanizacji, a więc tworzenie i rozwój licznych ośrodków miejskich związanych z rozwojem przemysłu należą do zasadniczych przyczyn spadku płodności. Rozwój techniki,

¹ W artykule wykorzystano wyniki badań prowadzonych w ramach tematu CPBP 09.1.4.09. „Uwarunkowania demograficzne rozwoju społeczno-gospodarczego Polski”, w IV grupie tematycznej, kierowanych przez Instytut Cybernetyki Ekonomicznej AE w Poznaniu.

² F. Adamski, *Socjologia małżeństwa i rodziny*, Warszawa 1982, s. 49.

oświaty, emancypacja kobiet to główne czynniki przejścia od wysokich do niskich współczynników demograficznych płodności i zgonów³. Teoria ta znalazła wielu zwolenników, którzy wnieśli nowe koncepcje i udoskonalili ją. A. J. Coale analizując czynniki wywołujące spadek płodności do najistotniejszych zaliczył m.in.: obniżenie się poziomu umieralności, wzrost kosztów wychowania i utrzymania dziecka, emancypację kobiet oraz osłabienie wpływów religijnych⁴.

Procesy przejścia demograficznego wiążą się z aktywnością zawodową kobiet w okresie czynnego macierzyństwa. Zajmuje się tą kwestią wielu badaczy z krajów socjalistycznych⁵. Radziecki demograf M. Biednyj stwierdza, że „[...] przyczyną spadku płodności w krajach ekonomicznie rozwiniętych nie jest podniesienie materialnego dobrobytu, lecz szerszy udział kobiet w pracy zawodowej [...]. Najbardziej oczywistym motywem ograniczenia rodziny stał się proces emancypacji kobiet i uświadomienia sobie zbyt ciężkiego brzemienia, jakie na nie nakłada duża rodzina”⁶. Badania prowadzone w ZSRR wykazały, że praca zawodowa kobiet wpływa ograniczająco na dzietność⁷. Analogiczne rezultaty uzyskali demografowie innych krajów socjalistycznych. Stwierdzono, że ogólny spadek dzietności, który nastąpił w tych krajach, wiąże się niewątpliwie ze wzmożoną aktywnością zawodową kobiet⁸. Utrwalił się w krajach socjalistycznych model rodziny małodzietnej.

Relacja: aktywność zawodowa kobiet—dzietność była także przedmiotem wielu polskich opracowań analitycznych⁹. Wykazały one, że pra-

³ F. W. Notestein, *Economic Problems of Population Change*, London 1953.

⁴ A. J. Coale, *Factors Associated with the Development of Low Fertility: On Historical Summary*, United Nations World Population Conference, Belgrad 1965.

⁵ E. Rosset, W. Billing, *Studia nad teoriami ludnościowymi*, Monografie i Opracowania SGPiS, nr 228/11, Warszawa 1987.

⁶ M. Biednyj, *Demograficzskie processy i prognozy zdorowija nasilenija*, Moskwa 1972, s. 89.

⁷ S. Strumilin, *Problemy ekonomiki truda*, Moskwa 1967, s. 198.

⁸ V. Bodrova, R. Anker, *Working Women in Socialist Countries. The Fertility Connection*, International Labour Office, Genewa 1985; L. Pachi, *Problemy reprodukcji ludności w Czechosłowacji oraz metody ich rozwiązywania*, w: *Polityka ludnościowa*, Warszawa 1973; I. Stefanów, *Problemy polityki demograficznej w Bułgarii*, w: *Polityka ludnościowa*; E. Szabady, *Gospodarka a ludność Węgier*, w: *Polityka ludnościowa*.

⁹ Por. m.in. *Dzietność kobiet*, cz. I i II, Warszawa 1971; *Dzietność kobiet*, Warszawa 1974; *Dzietność kobiet w Polsce*, w: *Statystyka Polski*, Warszawa 1980; S. Borowski, *Model rodziny polskiej i czynniki ją kształtujące*, w: *Polityka ludnościowa*; tenże, *Badania nad płodnością w mikroskali*, *Studia Demograficzne* 1976; tenże, *Wpływ aktywności zawodowej kobiet zamężnych na dzietność rodzin*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 1977, z. 1; Z. Dach, *Aktywność zawodowa kobiet a dzietność rodziny*, *Przegląd Związkowy* 1975, nr 10; J. Holzer, K. Linke, *Badanie dzietności kobiet w Polsce — Ankieta Macierzyństwa 1984*, Monografie i Opraco-

ca zawodowa matek determinuje liczbę urodzonych dzieci oraz długość odstępów proto- i intergenetycznych.

Dotychczasowe badania problematyki aktywności zawodowej kobiet oraz jej wpływu na funkcję prokreacyjną pozwalają stwierdzić, że praca zawodowa kobiet prowadzi do zmian w modelu rozrodczym rodziny. Z punktu widzenia demograficznego wysoka aktywność zawodowa kobiet w okresie czynnego macierzyństwa budzi zaniepokojenie. Stąd też w ramach badań prowadzonych przez Instytut Cybernetyki Ekonomicznej Akademii Ekonomicznej w Poznaniu podjęto interdyscyplinarne studia nad związkiem między pracą zawodową matek i realizacją podstawowych zadań społecznych przez współczesne rodziny polskie. Studia te oparto na wynikach ogólnopolskiego badania ankietowego przeprowadzonego w 1985 roku, któremu poddano 1459 kobiet-matek będących w okresie czynnego macierzyństwa¹⁰.

Celem niniejszych dociekań jest próba podjęcia ustaleń w odniesieniu do badanej populacji, czy aktywizacja zawodowa matek wpływa istotnie na zmiany postaw i zachowań prokreacyjnych kobiet w fazie rozwoju rodziny¹¹, a więc w okresie, który jest niezwykle ważny nie tylko dla rodziny, ale i całego społeczeństwa.

Badaną populację matek składającą się z 1453 respondentek podzielono na grupy według stosunku matek do pracy zawodowej. Utworzono trzy subpopulacje: matki pracujące zawodowo, korzystające z urlopu wychowawczego w chwili badania oraz nie pracujące zawodowo. Spośród 1459 respondentek 1115 kobiet było czynnych zawodowo, co stanowi 76,4% zbadanych; 141 respondentek korzystało w chwili badania z urlopu wychowawczego — 9,7%, zaś 203 matki *nie* pracowały zawodowo — 13,9%.

Wania SGPiS, nr 254/14, Warszawa 1988; M. Kędelski, A. Szuman, *Studia nad pracą zawodową kobiet w okresie macierzyństwa*, Monografie i Opracowania SGPiS., nr 167/10, Warszawa 1985; M. Klimczyk, *Przynależność do grup Społeczno-Zawodowych a dzietność biologiczna kobiet w Polsce*, w: *Polityka ludnościowa*; A. Kurzynowski, *Aktywizacja zawodowa kobiet zamężnych w Polsce Ludowej*, Warszawa 1979; Z. Smoliński, *Model współczesnej rodziny w świetle badań przeprowadzonych w Polsce*, w: *Polityka ludnościowa*; tenże, *Statystyczna analiza dzietności kobiet*, Warszawa 1974; *Stan i perspektywy dzietności rodzin — Ankieta Rodzinna 1972*, Warszawa 1973.

¹⁰ Zasady doboru próby i oceny jej reprezentatywności, a także zaliczenie rodzin do poszczególnych faz życia rodzinnego omówiono w pracy *Aktywizacja zawodowa matek a realizacja podstawowych funkcji rodziny w najważniejszych okresach życia rodzinnego* (w druku).

¹¹ Zgodnie z koncepcją Światowej Organizacji Zdrowia faza rozwoju rodziny trwa od momentu urodzenia pierwszego dziecka do chwili urodzenia dziecka ostatniego; por. *World Health Organization Statistical Indices of Health*, WHO, Report Series 587, Genewa 1976.

II. POSTAWY PROKREACYJNE MATEK PRACUJĄCYCH

Poglądy dotyczące liczebności rodziny, które wywierają przemożny wpływ na decyzje prokreacyjne, zależą od wielu czynników. Kształtują się one między innymi w zależności od opinii środowiska społecznego, poziomu wykształcenia i kultury, sytuacji materialnej poszczególnych rodzin, a także sytuacji gospodarczej i ustawodawstwa w sprawach demograficznych. Powstaje pytanie: czy praca zawodowa matek wywiera wpływ na kształtowanie się postaw prokreacyjnych tych kobiet?

Poglądy kobiet na liczbę dzieci w rodzinie przedstawiono opierając się na badaniu poglądów na temat dzietności rodzin. Za symptomy postaw prokreacyjnych matek przyjęto: liczbę dzieci uznaną za idealną czyli najlepszą, liczbę dzieci uznaną za właściwą w warunkach ustabilizowanego rozwoju gospodarczego kraju oraz liczbę dzieci uznaną przez respondentki za właściwą w warunkach kryzysu społeczno-gospodarczego kraju.

Przeciętne oceny dzietności idealnej i właściwej w podziale matek ze względu na wiek i aktywność zawodową zaprezentowano w tabeli 1. Średnia liczba dzieci uznana za idealną w grupie matek nie pracujących zawodowo jest nieco większa od przeciętnej podanej przez matki pracujące. W fazie rozwoju rodziny, a więc w okresie nie zakończony proces prokreacji kobiety oceniają dzietność idealną na 2,42. Idealną liczbę dzieci oceniają niemal jednakowo zarówno matki zawodowo czynne, jak i bierne. Należy jednak podkreślić, że wśród osób starszych przeciętna liczba dzieci uznana za idealną jest wyższa niż wśród matek najmłodszych, co jest z pewnością rezultatem własnych doświadczeń życiowych. Charakterystyczne jest, iż liczba dzieci uznana za idealną niewiele różni się od liczby dzieci uznanej za właściwą w warunkach ustabilizowanego rozwoju gospodarczego kraju. Można przypuszczać, że respondentki w obu tych przypadkach zakładają optymalne warunki rozwoju rodziny. Średnia liczba dzieci uznana za właściwą w warunkach ustabilizowanego rozwoju gospodarczego kraju w grupie matek zawodowo czynnych jest nieco mniejsza aniżeli wśród respondentek zawodowo biernych.

Wyniki badania postaw na temat liczby dzieci uznanej przez kobiety za właściwą w warunkach kryzysu gospodarczego kraju wskazują, że liczba dzieci podana dla tych warunków jest znacznie niższa od liczby dzieci uznanej za najlepszą i właściwą w warunkach ustabilizowanego rozwoju gospodarczego kraju. Różnice te wskazują na fakt, że sądy matek uwzględniają konkretne warunki, rozwoju rodziny. Należy w tym miejscu podkreślić, że matki, które w momencie badania korzystały z urlopu wychowawczego podają przeciętną liczbę dzieci uznaną za właściwą w warunkach kryzysu gospodarczego kraju wyższą aniżeli kobiety pracujące i nie pracujące zawodowo.

Tabela I

Średnia liczba dzieci uznana przez matki za idealną oraz właściwą w warunkach ustabilizowanego rozwoju gospodarczego kraju i w warunkach kryzysu gospodarczego według wieku matki i jej aktywności zawodowej

Wyszczególnienie	Matki objęte badaniem		Matki pracujące zawo- dowo		Matki korzystające z urlopu wychowawczego		Matki nie pracujące zawodowo									
	ogó- łem	w wieku:	razem	w wieku:	razem	w wieku:	razem	w wieku:								
		20 - 29		30 - 39					40 - 49	20 - 29	30 - 39	40 - 49	20 - 29	30 - 39	40 - 49	
Średnia liczba dzieci uznana za idealną	2,42	2,38	2,39	2,54	2,41	2,34	2,39	2,52	2,45	2,42	2,54	2,00	2,43	2,44	2,33	2,72
Średnia liczba dzieci uznana za właściwą:																
- w warunkach ustabilizowa- nego rozwoju gospodarcze- go kraju	2,47	2,41	2,43	2,64	2,46	2,35	2,42	2,63	2,49	2,51	2,46	2,00	2,57	2,49	2,47	2,72
- w warunkach kryzysu gos- podarczego kraju	1,37	1,41	1,30	1,47	1,35	1,37	1,28	1,46	1,53	1,51	1,60	1,00	1,40	1,40	1,31	1,63

Źródło: Badanie ankietowe Zakładu Statystyki i Demografii Akademii Ekonomicznej w Poznaniu.

Możemy zatem stwierdzić, że w okresie powiększania się rodziny poglądy na temat dzietności rodzin matek nie pracujących zawodowo niewiele różnią się od ocen podanych przez kobiety zawodowo czynne. Wskazuje na to daleko idąca zgodność w opiniach respondentek dotyczących liczby dzieci idealnej, właściwej w warunkach ustabilizowanego rozwoju gospodarczego kraju oraz właściwej w warunkach kryzysu gospodarczego. Oznacza to, że praca zawodowa matek w fazie rozwoju rodziny nie wywiera decydującego wpływu na postawy prokreacyjne tych kobiet. Należy jednak stwierdzić, że zmiany postaw pozostają pod silnym wpływem czynników zewnętrznych, na co wskazują opinie matek na liczbę dzieci uznaną za właściwą w trudnej sytuacji gospodarczej kraju.

III. DZIETNOŚĆ RODZIN A PRACA ZAWODOWA MATEK

Powiązania pomiędzy pracą zawodową matek a dzietnością rodzin ustalono badając liczbę dzieci żywo urodzonych oraz długość odstępów proto- i intergenetycznych.

Przypatrzmy się danym statystycznym dotyczącym aktywności i bierności zawodowej matek oraz średniej liczby dzieci żywo urodzonych przez badane respondentki (tab. 2). Ogólnie biorąc możemy stwierdzić, że matki czynne zawodowo urodziły mniej dzieci niż zawodowo bierne (1,80 matki pracujące zawodowo; 1,99 matki nie pracujące zawodowo). Rozpiętość pomiędzy dzietnością matek zawodowo czynnych i biernych jest niewielka. Wynika to stąd, iż jest to okres, w którym matki (zwłaszcza najmłodsze grupy kobiet) w zasadzie nie zakończyły jeszcze procesu kształtowania się rodziny. Różnice w dzietności między kobietami zawodowo czynnymi i biernymi ulegają zmianom w zależności od wieku respondentki. Rozpiętość w liczbie dzieci żywo urodzonych powiększa się, w miarę jak przechodzimy od matek młodszych do starszych.

Z danych zawartych w tab. 2 wynika, że dzietność kobiet pochodzących z rodzin chłopskich jest większa niż respondentek pochodzących z rodzin inteligenckich. Zauważyć można również, że istotnym czynnikiem różnicującym liczbę dzieci żywo urodzonych jest poziom wykształcenia respondentki. Im wyższe wykształcenie matki, tym niższa przeciętna liczba urodzeń żywych. Jest charakterystyczne, że zarówno wśród kobiet czynnych, jak i biernych zawodowo, we wszystkich grupach wieku kobiet, najwyższą dzietnością legitymowały się kobiety posiadające wykształcenie podstawowe.

Wyniki naszego badania pozwoliły ponadto stwierdzić, że istnieją powiązania między stażem pracy zawodowej a liczbą dzieci żywo urodzonych. Dzietność wzrasta, w miarę jak wzrasta ogólny staż pracy zawodowej. Przeciętnie najmniej dzieci wydały na świat matki mające za sobą stosunkowo krótki okres pracy zawodowej, najwięcej zaś kobiety

Średnia liczba dzieci żywo urodzonych według wieku matki oraz wybranych cech społeczno-zawodowych respondentek i

Wyszczególnienie	Matki objęte badaniem		Matki pracujące zawodowo		Matki korzystające z urlopu wychowawczego		Matki nie pracujące zawodowo										
	ogółem	w wieku:	razem	w wieku:		razem	w wieku:										
		20 - 29		30 - 39	40 - 49		20 - 29	30 - 39	40 - 49	20 - 29	30 - 39	40 - 49					
Ogółem	1,82	1,35	1,91	2,23	1,80	1,19	1,85	2,21	1,70	1,50	2,31	1,00	1,99	1,65	2,13	2,47	
Pochodzenie społeczne:																	
- robotnicze	1,81	1,39	1,93	2,14	1,81	1,35	1,88	2,13	1,78	1,56	2,69	1,00	1,98	1,54	2,02	2,27	
- chłopskie	2,17	1,58	2,11	2,44	2,15	1,36	2,03	2,41	1,80	1,60	2,00	-	2,39	1,98	2,54	2,71	
- robotniczo-chłopskie	1,99	1,86	1,93	2,29	1,86	1,64	1,79	2,23	2,50	2,00	3,00	-	2,24	2,10	2,27	2,50	
- rzemieślnicze	1,99	1,50	1,88	2,28	1,97	1,00	1,81	2,24	1,67	2,00	1,33	-	2,18	1,33	2,27	2,67	
- inteligenckie	1,61	1,23	1,75	2,19	1,64	1,19	1,73	2,16	1,53	1,33	2,10	-	1,47	1,24	1,75	2,67	
- inne	1,40	1,00	1,67	2,00	1,67	1,00	1,67	2,00	1,00	1,00	-	-	1,00	1,00	-	-	
Wykształcenie																	
- wyższe i niepełne wyższe	1,64	1,25	1,74	2,02	1,72	1,08	1,73	2,01	1,73	1,31	2,32	-	1,28	1,19	1,17	2,50	
- policealne i średnie ukończone	1,72	1,35	1,85	2,24	1,74	1,16	1,84	2,24	1,62	1,53	2,09	1,00	1,65	1,42	1,85	2,27	
- zasadnicze zawodowe i średnie nie ukończone	2,02	1,43	2,14	2,40	2,02	1,39	2,10	2,41	1,47	1,41	2,00	-	2,22	1,50	2,31	2,33	
- podstawowe ukończone i nie ukończone	2,48	1,81	2,55	2,56	2,49	2,00	2,52	2,48	2,43	2,00	2,60	-	2,52	1,83	2,60	2,80	
Ogólny staż pracy zawodowej: nigdy nie pracowała	1,76	1,27	2,39	2,56	-	-	-	-	-	-	-	-	1,76	1,27	2,39	2,56	
pracowała:																	
do 4 lat	1,36	1,23	2,28	2,50	1,20	1,12	2,00	2,00	1,42	1,37	4,00	-	1,95	1,50	2,30	3,00	
5 - 8	1,56	1,39	1,85	2,44	1,49	1,11	1,77	2,60	1,55	1,83	1,50	-	2,04	1,80	2,17	2,25	
9 - 12	1,87	1,73	1,89	2,27	1,82	1,64	1,84	2,09	2,18	2,00	2,33	-	1,90	1,71	1,80	2,75	
13 - 16	1,88	1,60	1,86	2,31	1,86	1,33	1,83	2,27	2,18	2,00	2,22	-	2,08	-	2,00	3,00	
17 - 20	1,95	-	1,86	2,23	1,95	-	1,86	2,24	2,33	-	2,33	-	1,86	-	1,80	2,00	
21 - 24	2,18	-	2,16	2,19	2,17	-	2,08	2,20	4,00	-	4,00	-	2,00	-	-	2,00	
25 i więcej	2,20	-	1,67	2,21	2,19	-	1,67	2,20	1,00	-	-	1,00	2,44	-	-	2,44	

Tabela 3

Średnia liczba dzieci żywo urodzonych przez matki pracujące zawodowo według wieku respondentia, źródła utrzymania, stanowiska w zawodzie oraz zmianowości pracy

Wyszczególnienie	Matki pracujące zawodowo			
	razem	w wieku:		
		20 - 29	30 - 39	40 - 49
Ogółem	1,80	1,19	1,85	2,21
Źródło utrzymania:				
Przemysł	1,87	1,38	1,96	2,10
Budownictwo	1,66	1,14	1,67	2,13
Rolnictwo i leśnictwo uspołecznione	1,72	1,16	1,65	2,21
Transport i łączność	1,82	1,29	1,74	2,40
Handel	1,86	1,37	1,79	2,39
Gospodarka komunalna i mieszkaniowa	1,77	1,10	2,00	2,14
Nauka i rozwój techniki	1,78	1,40	1,64	2,75
Oświata i wychowanie	1,87	1,27	1,88	2,15
Kultura i sztuka	1,65	1,17	1,88	1,83
Ochrona zdrowia i opieka społeczna	1,87	1,14	1,92	2,27
Kultura fizyczna, turystyka, wypoczynek	1,57	1,00	1,75	2,00
Finanse i ubezpieczenia	1,83	1,33	1,85	2,18
Administracja państwowa i wymiar spr.	1,75	1,15	1,80	2,12
Usługi	2,45	1,10	1,94	2,67
Stanowisko w zawodzie:				
– kierownicze	1,91	1,14	1,73	2,13
– samodzielne i wykonawcze	1,73	1,26	1,76	2,18
– technicznych wykonawców	1,68	1,19	1,81	2,21
– robotnicze	2,10	1,40	2,24	2,45
– rzemieślnik z własnym zakładem	2,00	–	2,00	2,00
Praca na zmianę:				
– pierwszą	1,79	1,28	1,83	2,17
– drugą	2,00	1,00	2,00	2,50
– trzecią	2,00	–	2,00	–
– w systemie 2-zmianowym	1,77	1,14	1,80	2,23
– w systemie 3-zmianowym	2,00	1,15	2,40	2,50
– w systemie 4-zmianowym	2,00	–	1,00	3,00
– nienormowany czas pracy	2,03	1,55	1,89	2,36

Źródło: Por. tab. 1.

pracujące najdłużej. Zestawienie w tab. 3 wskazuje, że dzietność kobiet pracujących mających nienormowany czas pracy jest wyższa aniżeli tych, które pracują w systemie wielozmianowym. Ponadto zauważyć można, że matki pracujące na stanowiskach robotniczych mają przeciętnie najwięcej dzieci. Prawidłowość tę widać szczególnie w grupach matek starszych, tj. w wieku 30 - 39 lat oraz 40 - 49.

Porównując liczbę dzieci żywo urodzonych z postawami prokreacyjnymi matek zauważamy, że przeciętna liczba dzieci wydanych na świat

Średnie odstępy proto- i intergenetyczne według liczby dzieci żywo urodzonych, wieku matki i jej aktywności zawodowej

Wiek matki w chwili obserwacji oraz liczba dzieci żywo urodzonych	Matki objęte badaniami					Matki pracujące zawodowo					Matki korzystające z urlopu wychowawczego					Matki nie pracujące zawodowo									
	średnie odstępy proto- i intergenetyczne w miesiącach między kolejnością urodzenia podaną poniżej					średnie odstępy proto- i intergenetyczne w miesiącach między kolejnością urodzenia podaną poniżej					średnie odstępy proto- i intergenetyczne w miesiącach między kolejnością urodzenia podaną poniżej					średnie odstępy proto- i intergenetyczne w miesiącach między kolejnością urodzenia podaną poniżej									
	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5					
	Matki a urodzeniem poprzednim					Matki a urodzeniem poprzednim					Matki a urodzeniem poprzednim					Matki a urodzeniem poprzednim									
Matki ogółem, które urodziły:																									
1 dziecko	18,2	0,0	0,0	0,0	0,0	19,9	0,0	0,0	0,0	0,0	14,0	0,0	0,0	0,0	0,0	12,5	0,0	0,0	0,0	0,0	12,5	0,0	0,0	0,0	0,0
2 dzieci	13,8	52,6	0,0	0,0	0,0	14,0	54,0	0,0	0,0	0,0	11,0	44,4	0,0	0,0	0,0	13,8	50,1	0,0	0,0	0,0	13,8	50,1	0,0	0,0	0,0
3 dzieci	9,7	33,8	59,7	0,0	0,0	10,7	35,5	61,9	0,0	0,0	0,4	27,7	54,8	0,0	0,0	10,3	28,3	50,9	0,0	0,0	10,3	28,3	50,9	0,0	0,0
4 dzieci	10,5	26,1	39,7	53,0	0,0	12,4	26,5	40,2	55,7	0,0	12,8	20,8	53,5	41,5	9,4	28,8	26,8	51,8	0,0	0,0	28,8	26,8	51,8	0,0	0,0
5 dzieci	9,4	28,1	33,1	52,6	57,1	10,8	32,8	39,7	37,7	63,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	6,7	18,7	20,0	82,3	44,7	6,7	18,7	20,0	82,3	44,7
Razem i średni odstęp	14,8	47,4	56,3	52,9	57,1	15,4	49,0	58,9	51,4	63,3	11,4	40,4	54,5	41,5	12,1	13,1	43,1	45,6	63,3	44,7	13,1	43,1	45,6	63,3	44,7
Matki w wieku 20 - 29 lat, które urodziły:																									
1 dziecko	12,2	0,0	0,0	0,0	0,0	12,6	0,0	0,0	0,0	0,0	14,0	0,0	0,0	0,0	0,0	9,4	0,0	0,0	0,0	0,0	9,4	0,0	0,0	0,0	0,0
2 dzieci	10,4	29,7	0,0	0,0	0,0	10,5	32,6	0,0	0,0	0,0	11,1	26,4	0,0	0,0	0,0	8,5	27,9	0,0	0,0	0,0	8,5	27,9	0,0	0,0	0,0
3 dzieci	11,4	17,9	35,5	0,0	0,0	11,4	21,1	38,7	0,0	0,0	13,2	16,9	21,0	0,0	0,0	10,2	15,2	45,6	0,0	0,0	10,2	15,2	45,6	0,0	0,0
4 dzieci	7,0	12,0	44,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	7,0	12,0	44,0	0,0	0,0	7,0	12,0	44,0	0,0	0,0
5 dzieci	11,6	28,1	36,0	0,0	0,0	11,8	31,4	38,7	0,0	0,0	12,8	25,3	21,0	0,0	0,0	9,5	24,8	45,3	0,0	0,0	9,5	24,8	45,3	0,0	0,0
Razem i średni odstęp	11,6	28,1	36,0	0,0	0,0	11,8	31,4	38,7	0,0	0,0	12,8	25,3	21,0	0,0	0,0	9,5	24,8	45,3	0,0	0,0	9,5	24,8	45,3	0,0	0,0
Matki w wieku 30 - 39 lat, które urodziły:																									
1 dziecko	22,8	0,0	0,0	0,0	0,0	23,3	0,0	0,0	0,0	0,0	15,0	0,0	0,0	0,0	0,0	19,3	0,0	0,0	0,0	0,0	19,3	0,0	0,0	0,0	0,0
2 dzieci	12,9	52,5	0,0	0,0	0,0	12,7	50,3	0,0	0,0	0,0	10,8	87,3	0,0	0,0	14,6	53,1	0,0	0,0	0,0	0,0	53,1	0,0	0,0	0,0	0,0
3 dzieci	9,4	32,9	47,5	0,0	0,0	10,8	33,7	47,2	0,0	0,0	7,6	35,0	75,9	0,0	11,0	28,7	37,4	0,0	0,0	0,0	28,7	37,4	0,0	0,0	0,0
4 dzieci	11,6	23,2	39,2	44,2	0,0	12,0	25,7	35,6	43,4	0,0	12,8	20,8	53,5	41,5	11,8	19,5	23,0	52,5	0,0	0,0	19,5	23,0	52,5	0,0	0,0
5 dzieci	12,3	38,3	27,8	32,3	59,0	15,7	44,0	32,0	27,7	72,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	14,5	45,1	35,1	50,3	19,0	14,5	45,1	35,1	50,3	19,0
Razem i średni odstęp	15,2	47,4	46,0	41,4	59,0	15,8	46,4	45,8	38,7	72,3	11,4	64,5	68,4	41,5	14,5	14,5	45,1	35,1	50,3	19,0	14,5	45,1	35,1	50,3	19,0
Matki w wieku 40 - 49 lat, które urodziły:																									
1 dziecko	46,6	0,0	0,0	0,0	0,0	48,5	0,0	0,0	0,0	0,0	11,0	0,0	0,0	0,0	0,0	36,7	0,0	0,0	0,0	0,0	36,7	0,0	0,0	0,0	0,0
2 dzieci	20,7	67,4	0,0	0,0	0,0	21,8	67,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	17,2	65,5	0,0	0,0	0,0	17,2	65,5	0,0	0,0	0,0
3 dzieci	18,1	38,5	81,5	0,0	0,0	18,4	38,7	80,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	9,2	35,9	93,7	0,0	0,0	9,2	35,9	93,7	0,0	0,0
4 dzieci	13,4	29,8	39,9	64,9	0,0	13,8	27,8	42,9	62,9	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	11,0	46,5	22,0	77,0	0,0	11,0	46,5	22,0	77,0	0,0
5 dzieci	7,2	20,0	37,4	68,8	55,6	9,0	21,7	47,3	47,7	54,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	6,0	17,5	22,5	100,5	57,5	6,0	17,5	22,5	100,5	57,5
Razem i średni odstęp	21,2	57,0	73,2	65,9	55,6	21,3	57,3	73,9	59,9	54,3	11,0	0,0	0,0	0,0	0,0	17,8	54,1	67,7	88,8	57,5	17,8	54,1	67,7	88,8	57,5

Źródło: Por. tab. 1.

przez badane matki jest niższa od liczby dzieci uznanej za idealną oraz za właściwą w warunkach ustabilizowanego rozwoju gospodarczego kraju, lecz znacznie wyższa od liczby dzieci uznanej przez badane matki za właściwą w warunkach kryzysu gospodarczego.

Analiza powiązań pomiędzy aktywnością zawodową matek a dietnością dotyczy nie tylko liczby potomstwa, ale również odstępów między-ślubem a pierwszym dzieckiem (odstępy protogenetyczne) oraz odstępów między następnymi urodzeniami (odstępy intergenetyczne) wyrażonych w miesiącach. Jak widać z tab. 4, odstępy protogenetyczne i pierwsze dwa odstępy intergenetyczne, tzn. odstępy pomiędzy pierwszym urodzeniem i drugim oraz drugim i trzecim u kobiet pracujących zawodowo są dłuższe aniżeli u kobiet zawodowo biernych. Badając długość odstępów proto- i intergenetycznych zauważamy, że wzrastają one, w miarę jak przechodzimy od młodszych matek do starszych. Ponadto długość tych odstępów zależy od liczby dzieci żywo urodzonych. Im większa jest liczba dzieci wydanych na świat, tym krótsze są odstępy.

W świetle powyższych wyników stwierdzić można, że aktywność zawodowa matek wpływa obniżająco na intensywność urodzeń. Ponadto zaangażowanie zawodowe matek oddziałuje na rozkład urodzeń, czyli na kalendarz urodzeń, na co wskazują dłuższe odstępy proto- i intergenetyczne u matek zawodowo czynnych aniżeli u zawodowo biernych.

IV. DIETNOŚĆ CAŁKOWITA A PRACA ZAWODOWA MATEK W OKRESIE ROZWOJU RODZINY

Obiektem naszego zainteresowania jest również kształtowanie się dietności całkowitej¹² wśród matek czynnych i biernych zawodowo będących w okresie czynnego macierzyństwa, gdyż przyszłych urodzeń należy oczekiwać przede wszystkim ze strony tych właśnie kobiet. W tym celu zapytano respondentki: czy obecnie chciałyby mieć więcej dzieci? Opinie matek odnośnie do chęci lub niechęci do posiadania dalszego potomstwa obrazują tab. 5 i 6.

Na 1459 matek aż 1187 kobiet nie chce posiadać więcej dzieci. Stanowią one 81,4% zbadanych. Stosunkowo mało jest matek, które pragną powiększyć rodzinę o kolejne dziecko.

Spośród 1187 respondentek rezygnujących obecnie z dalszego potomstwa 302 kobiety w momencie obserwacji miały 20-29 lat, 587 matek było w wieku 30 - 39 lat. Ponieważ są to matki w wieku rozrodczym, powyższe liczby mają dużą wymowę. Tendencja do ograniczania liczby dzieci w rodzinie występuje najsilniej wśród matek mających już dwoje

¹² Dietność całkowita obejmuje liczbę dzieci w rodzinie oraz deklarowaną chęć powiększenia rodziny.

Tabela 5

Opinie matek dotyczące możliwości powiększenia obecnie rodziny według wieku respondents i jej aktywności zawodowej

Czy planuje urodzenie dalszych dzieci?	Matki objęte badaniem			Matki pracujące zawodowo			Matki korzystające z urlopu wychowawczego			Matki nie pracujące zawodowo						
	ogółem	w wieku:		razem	w wieku:		razem	w wieku:		razem	w wieku:					
		20 - 29	30 - 39		40 - 49	20 - 29		30 - 39	40 - 49		20 - 29	30 - 39	40 - 49			
Ogółem	1459	434	692	333	1115	247	568	300	141	105	35	1	203	82	89	32
Tak	272	132	105	35	211	84	94	33	29	26	3	-	32	22	8	2
Nie	1187	302	587	298	904	163	474	267	112	79	32	1	171	60	81	30
					w liczbach bezwzględnych											
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Tak	18,6	30,4	15,2	10,6	18,9	34,0	16,5	11,0	20,6	24,8	8,6	-	15,8	26,8	9,0	6,2
Nie	81,4	69,6	84,8	89,4	81,1	66,0	83,5	89,0	79,4	75,2	91,4	100,0	84,2	73,2	91,0	93,8
Ogółem	100,0	29,8	47,4	22,8	100,0	22,2	50,9	26,9	100,0	74,5	24,8	0,7	100,0	40,4	43,8	15,8
Tak	100,0	48,5	38,6	12,9	100,0	39,8	44,6	15,6	100,0	89,7	10,3	-	100,0	68,8	25,0	6,2
Nie	100,0	25,5	49,4	25,1	100,0	18,1	52,4	29,5	100,0	70,5	28,6	0,9	100,0	35,1	47,4	17,5
					w odsetkach											

Źródło: Por. tab. 1.

Tabela 6

Opinie badanych matek dotyczące możliwości powiększenia obecnie rodziny według liczby dzieci w rodzinie i aktywności zawodowej respondentki

Czy planuje urodzenie dalszych dzieci?	Matki objęte badaniem			Matki pracujące zawodowo			Matki korzystające z urlopu wychowawczego			Matki nie pracujące zawodowo								
	ogółem	o liczbie dzieci		razem	o liczbie dzieci		razem	o liczbie dzieci		razem	o liczbie dzieci							
		1	2		3 i więcej	1		2	3 i więcej		1	2	3 i więcej					
Ogółem	1459	560	694	205	1115	423	538	154	141	64	62	15	203	73	94	36		
Tak	272	207	57	8	211	162	43	6	29	22	7	—	32	23	7	2		
Nie	1187	353	637	197	904	261	495	148	112	42	55	15	171	50	87	34		
							w liczbach bezwzględnych											
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0		
Tak	18,6	37,0	8,2	3,9	18,9	38,3	8,0	3,9	20,6	34,4	11,3	—	15,8	31,5	7,4	5,6		
Nie	81,4	63,0	91,8	96,1	81,1	61,7	92,0	96,1	79,4	65,6	88,7	100,0	84,2	68,5	92,6	94,4		
Ogółem	100,0	38,4	47,6	14,0	100,0	37,9	18,3	13,8	100,0	45,4	44,0	10,6	100,0	36,0	46,3	17,7		
Tak	100,0	76,1	21,0	2,9	100,0	76,8	20,4	2,8	100,0	75,9	24,1	—	100,0	71,9	21,9	6,2		
Nie	100,0	29,7	53,7	16,6	100,0	28,8	54,8	16,4	100,0	37,5	49,1	13,4	100,0	29,2	50,9	19,9		
							w odsetkach											

Źródło: Por. tab. 1.

lub troje dzieci. Spośród 205 respondentek mających w chwili badania troje i więcej dzieci liczba matek, które nie chcą mieć dalszego potomstwa wynosi 197, a w grupie matek dwudziennych na 694 kobiety aż 637 respondentek manifestuje niechęć do posiadania dalszych dzieci. Rzecz charakterystyczna, że również zdecydowana większość matek jednodziennych (63,0%) nie chce mieć więcej dzieci. Z demograficznego punktu widzenia liczby te budzą zaniepokojenie, gdyż przyszłych urodzeń należałoby się spodziewać właśnie ze strony matek jednodziennych lub kobiet mających już dwoje dzieci.

Dane tab. 5 i 6 wskazują, że tendencja do ograniczania dalszych kolejności urodzeń występuje zarówno wśród matek czynnych zawodowo, jak i biernych oraz: tych, które w momencie obserwacji korzystały z urlopu wychowawczego.

W kwestionariuszu wywiadu wymieniono również przyczyny rezygnacji obecnie z dalszego potomstwa, spośród których matka wymieniała najważniejsze. Uzyskane wyniki przedstawiono w tab. 7 i 8.

Motywacja rezygnacji z dalszego potomstwa przez matki w okresie czynnego macierzyństwa jest różnorodna. Dane tablicy 7 ujawniły zasadnicze dysproporcje w częstotliwości wymieniania poszczególnych przyczyn. Do najczęściej podawanych powodów rezygnacji obecnie z dalszego potomstwa należy: wzrost materialnych kosztów wychowania, stan zdrowia respondentki oraz nieodpowiednie warunki mieszkaniowe. Spośród matek nie chcących posiadać więcej dzieci 717 respondentek wymieniło jako przyczynę wzrost materialnych kosztów wychowania. Wynika to przede wszystkim z silnej odpowiedzialności rodziców za zaspokojenie materialnych potrzeb dzieci, co przy wzroście kosztów utrzymania — w wyniku podwyżki cen — stwarza obawę niezaspokojenia ich w przypadku powiększenia rodziny. Wzrost kosztów utrzymania w trudnej sytuacji gospodarczej kraju wywiera niekorzystny wpływ na decyzje prokreacyjne rodzin już istniejących. Drugą ważną przyczyną rezygnacji obecnie z dalszych urodzeń wymienianą zarówno przez matki biernie, jak i czynne zawodowo był stan zdrowia respondentki. Na 1187 matek deklarujących niechęć do urodzenia dalszych dzieci powód ten podawało 314 kobiet. Wymieniały go najczęściej respondentki starsze. Około jedna piąta badanych matek stwierdziła, iż posiada już wystarczającą liczbę dzieci. Często wymieniano jako podwód rezygnacji z dalszego potomstwa nieodpowiednie warunki mieszkaniowe. Podawało go 22,4% respondentek nie pragnących powiększenia rodziny. Jak widać z tablicy 7 matki najmłodsze, tj. w wieku 20 - 29 lat, niezależnie od aktywności zawodowej oprócz wzrostu materialnych kosztów wychowania wymieniały najczęściej brak własnego mieszkania jako przyczynę rezygnacji obecnie z dalszych urodzeń.

Częstotliwość wymieniania pozostałych motywów była znacznie mniej-

Zasadnicze przyczyny rezygnacji obecnie z dalszego potomstwa w rodzinach badanych matek według wieku respondentki i jej aktywności zawodowej

Wyszczególnienie	Matki objęte badaniem				Matki pracujące zawodowo				Matki korzystające z urlopu wychowawczego				Matki nie pracujące zawodowo			
	w wieku:				w wieku:				w wieku:				w wieku:			
	20 - 29	30 - 39	40 - 49	ogółem	20 - 29	30 - 39	40 - 49	razem	20 - 29	30 - 39	40 - 49	razem	20 - 29	30 - 39	40 - 49	razem
	Liczba matek wymieniających daną przyczynę*															
Matki rezygnujące obecnie z dalszego potomstwa	1187	302	587	298	904	163	474	267	112	79	32	1	171	60	81	30
Rodzaje przyczyn:																
- nieodpowiedni wiek	75	—	7	68	72	—	7	65	—	—	—	—	3	—	—	3
- stan zdrowia matki	314	44	163	107	232	28	117	87	24	10	14	—	58	6	32	20
- sprzeciw męża	87	27	46	14	65	15	36	14	10	8	2	—	12	4	8	—
- sprzeciw respondentki	245	64	133	48	186	34	107	45	20	14	6	—	39	16	20	3
- brak własnego mieszkania	177	130	42	5	95	60	31	4	42	39	2	1	40	31	9	—
- nieodpowiednie warunki mieszkaniowe	266	94	125	47	185	46	98	41	37	32	5	—	44	16	22	6
- wzrost materialnych kosztów wychowania	717	174	390	153	541	95	310	136	76	51	24	1	100	28	56	16
- trudności w nabytcu art. dla dzieci	16	5	9	2	12	3	8	1	3	2	—	—	1	—	1	—
- opinia środowiska pracy	25	8	12	5	20	4	11	5	1	1	—	—	4	3	1	—
Rodzaje przyczyn:																
- nieodpowiedni wiek	6,3	—	1,2	22,8	8,0	—	1,5	24,3	—	—	—	—	1,8	—	—	10,0
- stan zdrowia matki	26,5	14,6	27,8	35,9	25,7	17,2	24,7	32,6	21,5	12,7	43,8	—	33,9	10,0	39,5	66,7
- sprzeciw męża	7,3	8,9	7,8	4,7	7,2	9,2	7,6	5,2	8,9	10,1	6,3	—	7,0	6,7	9,9	—
- sprzeciw respondentki	20,6	21,2	22,7	16,1	20,6	20,9	22,6	16,9	17,9	17,7	18,8	—	22,8	26,7	24,7	10,0
- brak własnego mieszkania	14,9	43,0	7,3	1,7	10,3	36,8	6,5	1,5	37,5	34,8	6,3	100,0	23,4	51,7	11,1	—
- nieodpowiednie warunki mieszkaniowe	22,4	31,1	21,3	15,8	20,4	28,2	20,7	15,4	33,0	28,6	15,6	—	25,7	26,7	27,2	20,0
- wzrost materialnych kosztów wychowania	60,4	57,6	66,4	51,3	59,8	58,3	65,4	50,9	67,9	45,5	75,0	100,0	58,5	46,7	69,1	53,3
- trudności w nabytcu art. dla dzieci	1,3	1,7	1,5	0,7	1,3	1,9	1,7	0,4	2,7	2,5	—	—	0,6	—	1,2	—
- opinia środowiska pracy	2,1	2,7	2,0	1,7	2,2	2,5	2,3	1,9	0,9	1,3	—	—	2,3	5,0	1,2	—

* Każda respondentka mogła podać kilka przyczyn rezygnacji obecnie z dalszego potomstwa, stąd liczba odpowiedzi jest większa od liczby badanych matek.
Źródło: Por. tab. 1.

Zasadnicze przyczyny rezygnacji obecnie z dalszego potomstwa w rodzinie badanych matek według liczby dzieci w rodzinie i aktywności zawodowej respondentki

Wyszczególnienie	Matki objęte badaniem				Matki pracujące zawodowo				Matki korzystające z urlopu wychowawczego				Matki nie pracujące zawodowo				
	o liczbie dzieci				o liczbie dzieci				o liczbie dzieci				o liczbie dzieci				
	ogółem	1	2	3 i więcej	razem	1	2	3 i więcej	razem	1	2	3 i więcej	razem	1	2	3 i więcej	
Matki rezygnujące obecnie z dalszego potomstwa	1187	353	637	197	904	261	495	148	112	42	55	15	171	50	87	34	
		liczba matek wymieniających daną przyczynę*															
Rodzaje przyczyn:																	
- nieodpowiedni wiek	75	10	48	17	72	10	45	17	-	-	-	-	3	-	3	-	-
- stan zdrowia matki	314	80	188	46	232	65	136	31	24	3	15	6	58	12	37	9	-
- sprzeciw męża	87	24	51	12	65	19	36	10	10	4	4	2	12	1	11	-	-
- sprzeciw respondentki	245	64	127	54	186	49	96	41	20	3	14	3	39	12	17	10	-
- brak własnego mieszkania	177	109	60	8	95	55	33	7	42	27	15	-	40	27	12	1	-
- nieodpowiednie warunki mieszkaniowe	266	96	129	41	185	66	90	29	37	15	20	2	44	15	19	10	-
- wzrost materialnych kosztów wychowania	717	180	409	128	541	133	316	92	76	25	39	12	100	22	54	24	-
- trudności w nabyciu art. dla dzieci	16	7	8	1	12	5	6	1	3	2	1	-	1	-	1	-	-
- opinia środowiska pracy	25	9	7	9	20	5	6	6	1	1	1	-	4	3	1	-	-
		odsetki matek wymieniających daną przyczynę															
Rodzaje przyczyn:																	
- nieodpowiedni wiek	6,3	2,8	7,5	8,6	8,0	3,8	9,1	11,5	-	-	-	-	1,8	-	3,4	-	-
- stan zdrowia matki	26,5	22,7	29,5	23,4	25,7	24,9	27,4	20,9	21,4	7,1	27,3	40,0	33,9	24,0	42,5	26,5	-
- sprzeciw męża	7,3	6,8	8,0	6,1	7,2	7,3	7,3	6,8	8,9	9,5	7,3	13,3	7,0	2,0	12,6	-	-
- sprzeciw respondentki	20,6	18,1	19,9	27,4	20,6	18,8	19,4	27,7	17,9	7,1	25,5	20,0	22,8	24,0	19,5	29,4	-
- brak własnego mieszkania	14,9	30,9	9,4	4,1	10,5	21,1	6,7	4,7	37,5	64,3	27,3	-	23,4	54,0	13,8	2,9	-
- nieodpowiednie warunki mieszkaniowe	22,4	27,2	20,2	20,8	20,4	25,3	18,2	19,6	33,0	35,7	36,4	13,3	25,7	30,0	21,8	29,4	-
- wzrost materialnych kosztów wychowania	60,4	51,0	64,2	65,0	59,8	51,0	63,8	62,2	67,9	59,5	70,9	80,0	58,5	44,0	62,1	70,6	-
- trudności w nabyciu art. dla dzieci	1,3	2,0	1,3	0,5	1,3	1,9	1,2	0,7	2,7	4,8	1,8	-	0,6	-	1,1	-	-
- opinia środowiska pracy	2,1	2,5	1,1	4,6	2,2	1,9	1,2	6,1	0,9	2,4	-	-	2,3	6,0	1,1	-	-

* Każda matka mogła podać kilka przyczyn rezygnacji obecnie z dalszego potomstwa, stąd liczba odpowiedzi jest większa od liczby badanych.

Źródło: Por. tab. 1

sza. Przeprowadzona wyżej charakterystyka ukazuje więc najważniejsze przyczyny ograniczania liczby dzieci w rodzinach badanych matek.

Grupa respondentek, które pragną dalszych dzieci (aczkolwiek nie-duża, bo licząca zaledwie 18,6% matek) zasługuje na uwagę, Ogólnie biorąc można stwierdzić, że chęć posiadania dalszych dzieci najczęściej deklarowały matki najmłodsze, tj. w wieku 20 - 29 lat. Należy jednak podkreślić, iż wśród matek pracujących zawodowo pragnących powiększenia rodziny najliczniejszą grupę stanowiły matki w wieku 30 - 39 lat. Spośród 272 kobiet chcących mieć więcej dzieci 207 respondentek posiadało już jedno dziecko, 57 matek miało dwoje dzieci. Tak więc w tej grupie kobiet zdecydowana większość matek jednodzietnych pragnie dalszego potomstwa.

V. UWAGI KOŃCOWE

Przytoczone w sposób szkicowy wyniki badania wpływu aktywności zawodowej matek na postawy i zachowania prokreacyjne nie upoważniają do podjęcia szerszych uogólnień, gdyż analiza dotyczyła jedynie fazy rozwoju rodziny, a więc okresu, w którym kobiety (zwłaszcza najmłodsze grupy matek) w zasadzie nie zakończyły jeszcze procesu kształtowania się rodziny. Stąd też różnice w dzietności pomiędzy kobietami zawodowo czynnymi i biernymi nie mogą być jeszcze istotne. Niewielkie różnice są wynikiem ukształtowanego aktualnie modelu rodziny jedno- lub dwudzietnej. Spodziewać się należy, że rozpiętość między dzietnością matek pracujących i nie pracujących zawodowo będzie większa w następnym okresie życia rodzinnego, tj. w fazie stabilizacji, a więc w stadium zakończonej już prokreacji¹³.

Biorąc pod uwagę kształtowanie się dzietności całkowitej należy stwierdzić, że zdecydowana większość matek będących w wieku rozrodczym rezygnuje obecnie z dalszego potomstwa. Niechęć do posiadania dalszych dzieci manifestowały przede wszystkim matki mające już dwoje lub troje dzieci. Wysoki jest także odsetek matek jednodzietnych nie pragnących dalszego potomstwa. Do najczęściej wymienianych przyczyn ograniczania dalszych urodzeń należy: wzrost materialnych kosztów wychowania, stan zdrowia matki oraz nieodpowiednie warunki mieszkaniowe.

Uzyskane rezultaty badawcze w porównaniu z wynikami dociekań z lat siedemdziesiątych prowadzonych przez Instytut Cybernetyki Ekonomicznej Akademii Ekonomicznej w Poznaniu wykazują zbieżność poglądów.

¹³ Faza stabilizacji rodziny trwa od momentu urodzenia ostatniego dziecka do chwili, gdy pierwsze dziecko opuszcza dom rodzinny.

Współczesny model rodziny małodziejnej ze względu na obecnie istniejące warunki ma charakter trwały, co z punktu widzenia demograficznego budzi szczególny niepokój, gdyż może nie zapewnić prostej od-twarzalności pokoleń. Jeżeli tendencja do ograniczania dalszych urodzeń utrzyma się w następnych latach, to może prowadzić do niekorzystnych a w rozwoju populacji, a co za tym idzie — do ograniczania przy-szłych zasobów siły roboczej. W tym stanie rzeczy najbardziej istotną sprawą polskiej polityki ludnościowej jest podjęcie takich działań, które zapewniłyby pożądaną reprodukcję ludności.

PROCREATION ATTITUDES AND BEHAVIOURS OF WORKING MOTHERS IN THE FAMILY FORMATION PERIOD

Summary

The purpose of the article is to determine the influence of professional activity of mothers on procreation attitudes and behaviours of these women in the family formation period. The study is based on the questionnaire conducted among 1459 mothers.

The analysis showed that professional activity of mothers influences the pro-creation activity, decreasing the number of children and prolonging the periods between consecutive births. Most working mothers in reproductive age resign from having more children, especially mothers having already 2 or 3 children. The percentage of one-child mothers not wanting to have more children is also high, a phenomenon which evokes serious concerns from a demographic point of view. Motivation for resigning from having more children is diversified. The most frequent reasons are: the increase in costs of bringing up children poor condition of mother's health and inadequate housing conditions.